

12. Ondokuzuncu Yüzyıl Kentleri

Bugün imkânsız yapıp elli dakika içinde kentleşme ve kentsel büyüme hakkında konuşacağım. [Ders] yaptığınız okumaya dayanıyor; klasik bir örneği vererek başlayacağım, doğaya en büyük müdahale veya en büyük yeniden inşa hareketi kabul edilen Paris'in yeniden inşa edilmesi süreci. Mütevefa dostum Richard Cobb bu süreci[n baş mimarını] olumsuz bir şekilde “Alsacian Attila”, yani “Alsaslı Atilla” olarak nitelemişti. Bu konuyla ilgili olarak iki temel noktayı vurgulamak istiyorum. Birincisi, on dokuzuncu yüzyıl olağanüstü bir kentsel büyüme ve kentleşme dönemi idi. Bunları birkaç dakika içinde birbirinden ayıracağım. İkincisi, bu kentsel büyüme ve kentleşmeden —ama özellikle geniş veya orta ölçekli fark etmeksizin on dokuzuncu yüzyılda kentlerin büyümesinden—ortaya çıkan şeylerden bir tanesi, sınıfsal ayrışmanın gittikçe artan bir şekilde coğrafi yani mekânsal bir boyut kazanması.

Dersin teması, Paris'te diğer kentlerde—Londra güzel bir örnek—gittikçe zenginleşen batı ve her geçen gün daha az zenginleşen doğu. Bir de, bu konuyu anlatırken gerçekten hakkında konuşmaktan zevk aldığım şeylerden bir tanesi, nasıl olup da Avrupa'daki varoşların (kent dış mahallelerinin) Amerikan varoşlarına hiç benzemediği. Nasıl oluyor da seçkinlerin korktuğu bazı insanlar Avrupa şehirlerinin kenarlarına yerleşiyorlar, bu ister Viyana ya da Paris, isterse bir sürü başka yer olsun, hep öyle, kent merkezinde değil, halbuki Amerika'yı düşünecek olursanız, 1976'deki ayaklanmaları hatırlayacak olursanız, Detroit'te, Newark'da veya Watts veya Doğu Los Angeles'da, sizden çok önce oldu bunlar, kent merkezlerinde oturan insanlar, ve kent merkezinde yaşayan insanlardan korkan kent dış mahallerinde oturan zenginler. Neden tamamen farklı bir durum var?

1990'ların başlarında Fransa'da bazı makalelerden oluşan *Banlieues Rouges* yani Kızıl Varoşlar adlı bir kitap üzerine çalıştığımı hatırlıyorum. Kitaptaki yazıları birbirine bağlayacak bir şeyler yazmam gerekiyordu. Bu tam da Rodney King davasıyla aynı zamana denk geldi. Çoğunuz Rodney King davasını hatırla—hatırlamazsınız; siyah bir Amerikalı olan Rodney King, Los Angeles'da polisler tarafından öldüresiye dövülmüştü. Bu olay şans eseri yanında video kamerası olan ve orada çekim yapan birisi tarafından kaydedilmiş. Büyük bir dava oldu. King'i öldüresiye döven polisler suçsuz bulundular. Kent dışındaki [zengin] muhitte, beyaz bir jüri onları suçsuz buldu. Fransa'daki halk bu duruma, yani fakir insanların banliyölerde oturduğu Avrupa'nın tersine zengin insanların banliyölerde oturması fikrine pek bir anlam veremedi. Bu konu, merkez ve periferi (kenar) hakkındaki bölümde de temalardan bir tanesi olacak.

Avrupa kentleri neden farklı? Paris örneğinde insan müdahalesinin bunda önemli bir payı var. Bunun hakkında konuşmak zevkli; konuşmamın son yarısında bunu yapacağım. Başlangıçta birkaç noktayı belirtmem lazım. Size bir şey dağittım, umarım ulaşıır, 16 Ekim'de bu dersin web sitesinde gönderdim, tahtadaki bütün terimlerin çoğu orada var.

On dokuzuncu yüzyıl hem bir kentsel büyüme hem de kentleşme dönemi. Bunlar neden birbirinden farklı şeyler? Kentsel büyüme, diyelim, herhangi bir kentin nüfusunun—mesela

Viyana'nın nüfusunun 500,000'den 1,000,000'a çıkması. Rakamları tam olarak hatırlamıyorum. Bu duruma kentsel büyüme diyoruz. Viyana on dokuzuncu yüzyılın sonunda, on dokuzuncu yüzyılın başına göre daha büyük; veya aklınıza gelen başka bir şehir. Burada en önemli nokta, on dokuzuncu yüzyılda kentleşme söz konusu. Mutlak bir kentsel büyüme ve—baktığınız herhangi bir dönemin sonunda eğer kentlerde daha fazla insan yaşıyorsa ama [bu insanların sayısı] nüfusun çok küçük bir yüzdesini temsil ediyorlarsa—kentsel gerileme (de-urbanization) aynı anda söz konusu olabilir. Dönemin sonunda kırsalda kentsel alanlara göre daha fazla insan yaşıyorsa kentsel gerileme süreci söz konusudur denebilir. Bu durum kentsel alanı nasıl tarif ettiğinize bağlı.

Fransa örneğinde, ki burada her zaman en büyük nüfus sayımları falan yapılmıştır—1815-1830 yılları arasındaki Restorasyon döneminde, bir kentte 1,500 insan vardı. Burada Milford Alışveriş Merkezi'nin açılış saatinde kuyrukta bekleyen insanların sayısı bu kadar. 1841'de toplamda yani yaşayan 2,000 kişinin olması kent olmak için yeterli—kilisesiyle, çan kulesiyle. Kiliseye girdiğinizde bütün insanları veya her ne kadarsa görebilirsiniz. Ne demek istediğimi anladınız. Kentsel alan bu işte. Amerika'da, hiçbir fikrim yok. Bir kentin 5,000 nüfusu vardı. Galiba 25,000 veya bu civarlarda bir şey. Neyse o kadar önemli değil. Kenti nasıl tanımladığına bağlı olarak, on dokuzuncu yüzyılda kentsel nüfusta çarpıcı bir artış var.

[Bu artış] sadece Napoli, İstanbul veya—Paris'le mukayese edildiğinde, hatta mekânsal olarak bütün şehirlere göre çok büyük olan—Londra gibi büyük şehirler için söz konusu değil. Endüstriyel, ticari ve idari işlevleri yüzünden küçük kasabaların da büyüklükleri artıyor. Bütün bunlar gayet anlaşılır. On dokuzuncu yüzyıl büyük, büyük şehirlerin ve ilk bileşik kentlerin yani birbirleriyle birleşen kentlerin ortaya çıktığı dönem—Bugün Boston'dan Washington'a bazı şehirler bileşik kentlere örnek olarak verilebilir. Fransa'da Lille, Tourcoing, Roubaix öyle. İngiltere'nin kuzeyinde Manchester ve büyüyen varoşları. Bu gayet anlaşılır bir durum.

Bir sonraki adımda “Kentlerin nüfusları nereden geliyor, kent nüfuslarını artıran ve bu sürecin yani istatistiki anlamda kentsel büyümenin parçası olan bu insanlar kim?” diye soracağız. Vurgulayacağım ikinci nokta da insanların bu durumla ilgili ne düşündüğü? Bu tıka basa dolu kentlerle ilgili ne düşünüyorlardı? “Tıka basa dolu olmak” (teeming) bu bir tür kaçak kente benzeyen kentleri tarif etmek için kullanılan bir ifade. Her şeyden önce, bildiğim tek matematiksel formül bu olsa da bunu tahtaya yazmayacağım. Herhangi bir kentin zaman içinden Nokta 1'den Nokta 2'ye nasıl büyüdüğünü görmek için yapmanız gereken şey, basit bir şekilde zaman içinde Nokta 1'de mesela 1811 yılında nüfusuna bakmaktır. Sonra da onu zaman içinde Nokta 2'deki durumuna artıran nüfusun nereden geldiğini, kentin kent tarifine göre yeniden sınıflandırılıp sınıflandırılmadığı, varoşlarını kendine bağlayıp bağlamadığını öğrenmeye çalışmak gerekiyor. 1852 yılında Lyon'un yaptığı bu; veya 1860 yılında 1 Ocak'da Paris'in yaptığı; veya hemen hemen her yerde yaptıkları bu. Etkenlerden bir tanesi bu. Sonra da ölenlerin sayılarını doğanların sayısından çıkarıyorsunuz.

Nüfusta doğal bir artış var mı? Diğer şey gelen ve giden nüfusu karşılaştırmak. Şehire gelenler gidenlerden daha mı fazla? Sürekli giden ve gelen insanlar var. Ama özellikle on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısına bakacak olursanız, bir genelleme yapmak için, şehirde

ölenlerin sayısı doğanlardan daha fazla, çünkü şehirler sağlıklı yerler. Bu da birkaç dakika sonra hakkında konuşacağım ve o zamanın muhafazakâr eleştirmenlerinin fikirlerinden de bahsedeceğim biyolojik hastalık tablosunun ortaya çıkmasını sağlıyor. Bunun söylerken ne demek istiyorum? Manchester’da ortalama yaşama süresi, çocuk ölümlerini de hesaba katacak olursak, biraz abartılı ama 19 yaş civarındaydı. Yani sizin işiniz şimdiye bitmişti. Fransa’nın kuzeyinde Lille’de aynı şey. Bu oldukça genç. Ama yaşama süresi böyle bir şey.

Eğer on sekizi bulduysanız daha uzun yaşama şansınız pek yüksek değil. Çok uzun bir süre yaşayan yaşlı kadınların olduğu istisnai örnekler—özellikle evde kalmışların eskiden ve hâlâ bol bulunduğu Brittany ve İrlanda gibi yerler—de yok değil. Kadınlar eskiden de şimdi de erkeklerden daha uzun yaşıyorlar. Şehirlerde daha fazla insanın ölmesinin sebeplerinden bir tanesi de—diğer sebeplerin yanında—yeni doğan çocukların öldürülmesi. Büyük şehirlerde bir sürü yetimhane var. Aklınıza gelecek bütün büyük şehirlerde, Roma, Berlin, neresi olursa, St. Petersburg, Moskova; bu şehirlerin her gün terk edilen binlerce bebeği barındıran büyük yetimhaneleri var. Bu bebeklerin üçte biri bir sonraki yılın sonuna kadar ölüyor. Çocuk öldürme. On dokuzuncu yüzyılda bariz bir şekilde çocuk öldürmeye ve kürtaja karşı çıkan kilise, şöyle bir şey yapıyor; sonunda “tur” (T-O-U-R-S) denilen bir takım küçük şeyleri etrafa koymaya karar veriyorlar.

Verilecek berbat bir örnek bu; artık var olmayan bir kurumdan çıkıyor, Makine Şehri, her tarafta böyle makineler var, parayı atıyorsun ve pencerenin açılıp senin M&M şekerlerini vermesini bekliyorsun. Bayağı duygusuz bir örnek olacak ama bu “tur” denen şeyler de böyle bir şeydi. Genç kadınları ve özellikle evlenmemiş ve eşi olmayan kadınları, bebeklerini ortalıkta bırakıp ölümlerine yol açmak yerine onları bir yere bırakmalarını teşvik ediyorlar. Bebeklerini yetimhanelere bırakıyorlar. Zili çalılıyorsun, bebeğini geriye dönen küçük bir şeyin içine koyuyorsun, sonra rahibe gelip bebeği yetimhaneye götürüyor. Her şey yolunda giderse, bebek bir yıl sonra da orada olacak ama bebeklerin üçte biri bir yıl sonrasını göremiyor.

Ölen bir sürü bebek var. Bu durum, ölüm oranını artırıyor. Sonra bir de şehire dilenmeye, gelen bir dolu insan var—ve genç insanlar—hayırseverliğin son artıklarını yoklayan, kiliseye giden insanlara avuç açan, bazı insanların para verdiği bazılarının vermediği insanlar. Çoğunlukla bunlar toplumun bir parçası; burada Yale’de bunun böyle olduğu kesin. Yaşlı insanların bir çoğu ölüyor. Milan, Torino veya her neredeyse devriye gezen polisler, ertesi sabah ölen insanları buluyorlar. Şehirlerde ölen insanların sayısı doğanlardan daha fazla; bu durum gerçekten on dokuzuncu yüzyıl boyunca böyle.

Burada önemli nokta, açık bir şekilde kentleşmeye ve kentsel büyümeye yol açan şey, göçtü. Kitlese göç, genellikle iç bölgelerden, yani kentlerin çevresindeki bölgelerden geliyor. Berlin örneğinde, Brandenburg veya Pomerania’dan kuzey Almanlar geliyor; aynı zamanda pek çok Polonyalı da Berlin’e göç ediyor. Paris’e baktığımızda, Paris’e gelen insanlar, Normandia’dan ve Champagne’den veya orta Fransa’dan, ki bunların bir çoğu mevsimsel göçmen olup sonunda orada kalıcı olarak yerleşmişler. 1880’lerde Brittany’den Fransızca bilmeyen Bretonların çok büyük bir [göç] dalgası var. Eğer Montparnasse [tren] istasyonuna gidecek olursanız, Montparnasse civarında Breton kasabalarının adını taşıyan bir sürü Kafe

göreceksiniz—“à la ville de Saint Briec,” “la ville de Dinon”. Bugün bile bu istasyonda, Montparnasse’da, trenden indiğinizde gördüğünüz ilk şey, Bretonlar için yardım levhalarıdır. Montparnasse’daki istasyonda bunu görüyorsunuz.

Marsilya nüfusunun içinde Fransa’nın güneyinden, Provence’den gelen bir sürü insanın yanı sıra bir de İtalyanlar var. Bunun sebebi çok bariz. Barcelona’ya taşınan insanların Katalan olma olasılığı Galiçyalı veya Kastilyalı olmalarından çok daha yüksek. Bu da anlaşılır bir şey. Bunun hiçbir şaşırtıcı yanı yok. Fakir insanların hızlı bir şekilde kentlere göçüne dair insanların kafalarındaki algı böyle. Kentlere göç eden insanların çoğunluğu, halihazırda orada yaşayan insanlardan daha fakir. 1950’ler ve 1960’larda, birçok şehirde durum böyle değil. 1950’ler ve 1960’larda, [göç edenler], genç meslek sahibi, Londra’da ev tutmalarına yetecek veya şansları yaver giderse Londra’da, Berlin’de veya Münih falan gibi yerlerde ev satın alacak parası olan çiftler.

On dokuzuncu yüzyılda fakir insan dalgası var. Daha önce gördüğümüz, hizmetçi olarak çalışmaya gelen, gündelikçi işçi olarak çalışmaya gelen insanlar. Londra’ya baktığımızda, Thames Nehri’nin rıhtımlarını—daha önce kullandığım ifadeyle—tıka basa doldurmak için çalışmaya gelenler var; ne de olsa Londra, o engin imparatorluğa göz kulak olan bir imparatorluk şehri. Londra’la ilgili enteresan bir şey de, keşke bununla ilgili konuşacak günlerimiz olsaydı, sadece Londra’da farklı ırktan insanları görüyorsunuz. Daha on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren onları burada görebilirsiniz; Hindistan’dan gelen insanlar, sonra Pakistan olacak olan yerlerden gelenler, Karaipler’den gelen insanlar. Diğer şehirlerde, bunu göremiyorsunuz. Paris’e gelen Kuzey Afrikalılar’ın sayısı, I. Dünya Savaşı’na kadar sadece bir damla kadar.

Her neyse, o dönemin insanlarına göre bütün bu sürece köklerinden koparıma hipotezi (uprooting hypothesis) denebilir—bunu tahtaya yazmadım ama lütfen siz yazın. Yani insanlar böyle demediler. 1960’lardan itibaren sosyal bilimciler böyle dedi. İnsanlar dinsel olarak belli bir düzene sahip oldukları, akraba bağlarının önemli olduğu, sabit, kırsal köklerinden koparılıp, büyük bir girdabın içine atılıyorlar, bazen yaratıcı olarak nitelenen ama yine de tehlikeli olduğu kabul edilen bir kargaşanın içine; bu kargaşanın adı kentsel hayat.

Bütün bu sürecin sonucu olarak devrim, cüzdan çalmanın bir uzantısı olarak görülmeye başlanıyor. Aslında, Detroit ve benzeri yerlerdeki ayaklanmaları açıklamaya çalışırken, 1960’ların kalitesiz sosyal bilim çalışmalarının bazıları şöyle şeyler diyordu: “Pekâla, Alabama ve Arkansas’tan gelen bir sürü fakir insan var,” ki bu doğru, “veya Güney veya Kuzey Carolina’dan insanlar Detroit’e taşınıyor ve oradaki fabrikalarda iş bulmaya çalışıyor. Detroit’e gidiyorlar ve orada korkuya kapılıyorlar, çünkü kırsal kökleri kesilmiş.” Bu durumu bugün şu anda ben konuşurken bile çeşitli seçim kampanyalarında görüyorsunuz; bu arada, bu kozmopolitlik fikri hemen hemen tüm dillerde Semitizm karşıtlığı (anti-Semitizm) için bir şifre kelime gibidir.

İnsanlar “şehirler o kadar kozmopolitan ki” dediklerinde ne kadar Yahudi dolu olduklarını ima ederler. Bu durum, geniş bir yahudi nüfusun yaşadığı Prag, Budapeşte, Vilnius, Riga ve aklınıza gelen başka şehirlerin bulunduğu doğu ve orta Avrupa’nın Semitizm karşıtı ve ırkçı ortamında özellikle geçerli. Etnik grupların bu şekilde artışıyla, yani Tallin’in

Estonyalılaşmasıyla ve Prag'ın Çekleşmesiyle, bu şehirlerde daha az Alman ve daha az Yahudi kalıyor. Buralarda yok olması gerekirken yok olmayan bir Semitizm karşıtı söylem var. Viyana klasik bir vaka. Viyana, 1850'lerde ve 1860'larda bir tür liberal bir şehirken, bir anti-Semitizm yuvasına dönüşüyor; öyle ki on dokuzuncu yüzyılın sonunda Viyana'nın belediye başkanı, Carl Lueger diye bir öküz "Kimin Yahudi olduğunu söyleyebilirim" diyor. Bu onun daha az bilinen ifadelerinden bir tanesi. "Kimin Yahudi olup kimin olmadığını afişe edebilirim."

Tabi ki, herkes Adolf Hitler'in Yahudi karşıtlığının nereden geldiğini bilmek istiyor. Bu I. Dünya Savaşı'ndan geliyor, ama 1890'larda ve yirminci yüzyılın ilk on yılında Avusturya'da yetişmiş birisi olarak temeli halihazırda orada yatıyordu. Bununla ilgili olarak düşünecek olursanız, bu kitlesel göç illa ki kentsel bir kaosa yol açar mı? Cevap bariz sebeplerle hayır. Biz tarihçilerin, sosyal bilimcilerin, sosyal coğrafyacıların ve sosyologların hakkında şimdi çok bilgi sahibi olduğu [bu sürecin] bir sonucu var, buna zincirleme göç deniyor. Çin örneğine bakın mesela. Pekin üzerine çalışan bir çok kişi bunu uzun süre önce keşfetti; bu örneği eskiden Michigan'da Çin tarihi çalıştığım günlerden hatırlıyorum, bütün bu insanlar on dokuzuncu yüzyılda Pekin'e doluyorlar. Hemşehrilik dernekleri kuruyorlar. Çin'in senin geldiğin kısımdan geldiğini bildiğin insanlarla birlikte oluyorsun. [Bu dernekler] seninle kent arasında bir tür aracı vazifesi görüyorlar.

İrlandalılar klasik bir örnek. Halihazırda İngiltere'deki seçkinlerin İrlandalılar'dan, Katolik oldukları için falan İrlandalılar'dan nasıl ödlerinin patladığını görmüştük. Sadece Manchester'a, Liverpool ve Londra'ya doluşup ümitsizliğe kapılmıyorlar. Böyle işlemiyor. Aileleriyle yaşıyorlar. Aileleri biraz para kazanıyor ve "neden siz de gelmiyorsunuz?" diyorlar. Bu aynı şey. Amerika'nın durumuna bakın; Amerika'ya on dokuzuncu yüzyılın sonunda gelen insanlar, önce büyük gruplar halinde kuzey İtalya'dan ve sonra da yirminci yüzyılda güney İtalya'dan geliyorlar. Sürekli [memleketlerine] para gönderiyorlar. Amerika'ya gelen Almanlar'ın durumundan çok farklı. Bunların aileleriyle neredeyse bir daha hiçbir bağlantıları olmadı; göreceli olarak, aynı şey İsviçreliler için de geçerli. Ama İtalyanlar daima bağlantılarını sürdürdüler.

Her halükârda, bütün bu insanlar [için], bu çok mantıklı. Eğer Yale'e Kaliforniya'dan geldiyseniz, Los Angeles'da bütün bu öğrencileri Yale'e gönderen birkaç tane lise var. Eğer Yale'e geldiğinde gözün korkarsa ve "bütün bu insanlar çok akıllı" falan gibi şeyler demeye başlarsan, yapacağın bir sonraki şey, lisede selam vermediğin insanlara gidip "niye bu gece birlikte takılmıyoruz" veya buna benzer şeyler söylersin. Seninle aynı memlekette falan olan insanları bulup onlarla takılırsın. Bu mantıklı bir şey. Her defasında aynı şey olur.

Paris'e göç eden insanların durumuna baktığımızda, Fransa'nın orta kısımlarından olan insanlar, Limousinler, Paris'in merkezi civarında belli mahallelerde nasıl Bretonlar daha sonra Montparnasse istasyonu olacak muhitte yaşıyorlarsa öyle yaşıyorlardı. Bu zincirleme göç. Philadelphia'da da bunu görüyorsun. Londra'da görüyorsun. Moskova'da görüyorsun. St. Petersburg'da görüyorsun. Ama bunu söyledikten sonra [belirtmek lazım ki] o dönemin insanları olayı böyle görmüyorlardı.

Şimdi size o dönemin insanların kentleşme ve kentsel büyüme olayını, her zaman olmasa da, genelde nasıl iyi niyetle gördüklerine dair birkaç tane örnek vermeme izin verin. Bu örnekler, Andrew Lees'in harika bir çalışmasından alındı. Londra'nın Paddington semtindeki St. John kilisesinin papazı, James Shergold Boone isimli bir vaize kulak verelim. Bu onun vaazı. Şehirlerle ilgili konuşurken, Sodom ve Gomorrah'ı hatırlatıyor. “Binaların şu boyutu ve büyük insan kitlelerinin böyle tek bir yere toplanması, insanlıktan geriye kalan neyse (neyse burada kötü anlamına geliyor) ahlak bozulmasıyla dolu olmalı.”

İnsanlar sürekli olarak “bulaştırma” gibi kelimeleri kullanıyorlar sanki biyolojik olarak insanlar arasında bir eşitsizlik varmış gibi. Fakirlerin biyolojik olarak—Darwin ve Darwin sonrası dönemde Darwin'in kötüye kullanımı çok önemli—hastalıktan kaynaklanan rahatsızlığın zorluklarını atlatmak konusunda daha az şansları var. Hastalanınca, kolera zengin insanlardan ziyade fakirleri alıp götürüyor. Tekrar rahibimize geri dönecek olursak.

Kentler, insan hırsının, açgözlülüğünün ve zevk düşkünlüğünün merkezleri ve platformları oluyor. Bir yanda, şehvet, arzular, insanın bedensel yozlaşmaları hep beraber bir kötülük yuvasında zorla sıradan insan lüksleri haline geliyor; diğer türlü cılız ve çok zorlu bir şekilde var olacak sayısız musibet de sadece birbirleriyle temas etmek suretiyle eyleme ve sıcaklığa (bu biyolojik bulaşma. Bu sürekli bir hastalık metaforu) dönüşüyor. Diğer yanda, bir sürü tahdit ve korunma yöntemi zayıflıyor, hatta ortadan kalkıyor.

Dayanışmanın kendiliğinden olduğu ve aile desteğinin öyle çok çok önemli olduğu kafadaki kırsal köken hayalini geride bırakmaktan kast ettiğim bu işte. [Rahibimiz] devam ediyor. “Şehirlerde bir kötülük karmaşası var. Dış güçler içerdeki arzularla birlikte hareket ediyor.” Köy yerinde bu içerdeki kötü arzuları kontrol edebilirsin, ama [burada] bütün bunlar ahlak çöküntüsünün şeytan romunda kaybolur. Gerçek, kent hayatından falan filan... Manchester'ın polis şefi olan Sir Charles Shaw, sanayi kentlerinde oturanları tasvir etmiş. Kendi şehrindeki gibi sanayi kentlerinin sakinlerine “hortumlarının birinde, toplumsal olayların engin girdabının buraya attığı atıklar, beraber ama birleşik değil, yakın ama bağlı değil.” Bu köklerinden koparmak hipotezinin mükemmel bir açıklaması. İnsanları kendilerinden kurtarmak için yapabileceğin hiçbir şey yok. Paris'ten bir örnek verecek olursak—birazdan Paris ile ilgili konuşacağım için—1830'larda Vicomte diye biri—hatırlamaya gerek yok—şöyle feryat ediyor:

Bir yıl uzak kaldıktan sonra Paris ne kadar çirkin gözüktüyor. “Paris'in sokakları demekten zevk aldığınız bu karanlık, rutubetli, dar geçitlerde insan boğuluyor. İnsan burasının bir yeraltı şehri olduğunu düşünür, havada bir ağırlık, öyle şiddetli bir karanlık. İçinde binlerce insan yaşıyor, koşuşturuyor, bataklıktaki sürüngenler gibi ıslak bir karanlıkta toplaşıyor.

Veya Victor Hugo. “Şehirlerin aynı ormanlar gibi en iğrenç ve en berbat canavarları sakladıkları mağaraları vardır. Hepsi acımasızdır.” Hiçbir şey bundan daha fazla suçlayıcı olamaz—özellikle Almanya'da, bütün o memlekete sahip olma, belli bir yere bağlı olma duygusunun yanında bütün yozlaşmanın büyük şehirlerden geldiğine inanılıyor. Bunu tekrar tekrar görüyorsunuz. New York'u ele alın mesela. İşte size başka bir vaiz, Peder Amory D. Mayo, şehire saldırıyor.

Kentin bütün tehlikeleri burada özetlenebilir; burada doğanın kutsal etkisinden uzaklaşmış ve insanlıkla kaşı karşıya kalmışsın, insan kendi doğasını kaybediyor ve yeni ve yapay bir yaratık oluyor, sanki kaderiymiş gibi çalışan sosyal bir makinenin içinde insan olmayan bir çark.

Yine, Emile Zola'da, kader teması gayet önemli, sonra göreceğiniz gibi alınyazısı teması da bunlara sahip olan insanlarla birlikte öyle; eğer başka Zola kitapları okuduysanız, bu kötü genlere sahip olanlarla. Onların içme genleri veya başka şeyleri var. Bütün bu mide bulandırıcı şeyleri karşınızda buluyorsunuz. İşte 1844'te verilmiş *Genç Amerikalılar* başlıklı bir derstten başka bir örnek:

“Şehirler köylerin yaşayan insanların en iyi kısmını, her iki cinsiyetteki gençliğin çiçeğini kurutuyor. Kente gidiyorlar ve köyler çok düşük bir sınıf tarafından ekip biçiliyor.”

Eksetera, eksetara. Tablo buydu. Ve tabi ki, devrimlerin tamamının bununla alakası var. Simon, çubuğumu bulamıyorum. Orada yukarıda mı? Değil mi? *Voilà*. Bunu yapabilir misin? Teşekkürler. Bununla ilgili bir örneğe bakalım. Üzgünüm, düğmeye basamıyorum. Sadece ellerimi deli gibi sağa sola sallamak zorunda kalacağım veya aşağı yukarı sıçrayacağım. Paris'e bir bakmanızı ve söylediklerim hakkında bir düşünmenizi istiyorum. Bu 1839 yılında Paris. Londra'yla kıyaslandığında—bununla ilgili fazla konuşmam gerekmiyor. Londra'da, kilometrelerce yürüebilirsiniz ve bir sonraki metro istasyonunu bulmak için yürüyecek haliniz kalmaz çünkü fiziksel olarak üç kez daha büyük, en az üç kez daha büyük mesafe. Paris'te, 1837'de şurada yukarıda soldaki Zafer Takı'ndan (*Arc de Triomphe*) son noktaya kadar bir buçuk saatte yürüebilirsiniz. Bu durum, vergi sebepleri yüzünden ve sorunlu kenar mahallere düzen getirmek adına iç taraftaki varoşlar şehre bağlanmadan önce böyleydi. Bu dersin bir parçası.

Eğer Paris'i biraz biliyorsanız, eğer Paris'i hiç bilmiyorsanız bu sorun değil, gördüğünüz, şuradaki Lüksemburg Bahçesi. Yukarıya doğru Seine Nehri boyunda Tuileries'i görüyorsunuz. Üç tane ada vardı; şimdi sadece iki tane var. Bir tanesini betonla birleştirdiler. İle Saint-Louis şurada; burası şimdi Avrupa Uygarlığı'ndaki büyük turist tuzaklarından bir tanesi ama gerçekten çok güzel. Burası *Cité*, eski *Notre Dame* ortada kalıyor. Muazzam bir nüfus var. Merkez semtlerde şimdikinden üç kat daha fazla nüfus yoğunluğu vardı. *Notre Dame*'dan birkaç sokak ötede *Marais*'de bir dairemiz var. Buradaki yoğunluk 1840'larda, *Arcis* denen bu mahallede (şimdi *Marais*'in bir parçası), şimdikinden üç kat daha fazlaydı. Taşradan merkeze çok büyük bir göç patlaması vardı.

Bir sonraki lütfen, *Voilà*. Bunun buraya koymamın sebebi, bu Paris'in ilk fotoğrafı. Buna *daguerreotype* deniyor; en eski fotoğraf tekniği. Bunun neresi olduğunu söyleyebilirim; tek olmadığına eminim; ama bu *faubourg*. Bu kelime hem İngilizce'de hem de Fransızca'da var. Kasabanın uzantısı gibi bir anlamı var. Zor bir etimoloji. Tam olarak nereden geldiğini söylemek zor. Surların ötesinde. Ama bu ilk olanı. Bu da 1837'den. Hausmann, Alzaslı Atilla, *Belle Époque* denen dönem için gösteri zemini olan bu büyük caddeleri inşa etti. Ama civardaki yerlerde de caddeler vardı, çünkü bu caddeler eskiden kale duvarlarının olduğu yerlerdeydi. Viyana çok iyi bir örnek. Viyana'yı çevreleyen yollar, şehir büyüdükçe yıkılan kale duvarlarının olduğu yerdeki yollar. Berlin'de de aynı şeyi görüyorsunuz.

Sonraki lütfen. Bu biraz hilekârlık olacak ama. Hiç sağlıklı bir şey değil. Bu bir on sekizinci yüzyıl şapkası. Bu adam da burjuva kıyafetiyle sabırsızlıkla on dokuzuncu yüzyılın ilerisine gözlerini dikmiş bir on dokuzuncu yüzyıl insanı. Bu aslında Restorasyon dönemi olabilir. Bir şey çarpacak gibi duruyor. “Yağmur yağıyor” diyor, ama yağmıyor. Kafasından aşağı boşalan bir lazımlık. 1860’larda binaların sadece yüzde onunun ikinci katına su çıkıyordu. Bir sonraki lütfen. Bu da Charles Meryon isimli birisi tarafından yapılmış. Önemli değil. Burada önemli olan; burası Cité. Notre Dame şurada, ondan önce üstünde Viollet-le-Duc’ın büyük kilise kulesi.

Burada önemli olan nokta, Paris tekrar inşa edilmeden önce, burası Paris’in en yoğun nüfuslu bölgelerinden biriydi. Bu dönemin sonunda yani 1870’lerde, Paris’in en az yoğun olan yerlerinden birisi haline geliyor. Çünkü—kapitalizm ve devleti hatırlıyor musunuz? Hükümet binalarını inşa ediyorlar. Hastahane onlardan bir tanesi. 1944’de Ağustos ayında bütün çatışmaların çevresinde cereyan ettiği Polis İstasyonu da [o zamanlar] inşa edildi. Bu yerler bir bir kayboluyor. Çok önemli morglardan biri olan Morg binası da buradaydı. Burası aslında şehir merkezinin hastalıklı olduğu kanaatini uyandırdı. Bir sonraki lütfen. Bu insanların isimleri nedir? İşte başlıyoruz.

Paris solda. Yıl 1850. Paris sağda. Bunlar hep birlikte (koşuyorlar!). Çok daha fazla insan olduğunu görüyorsunuz. Merkezin dolması gibi bir durum söz konusu. Bu varoşların ortaya çıkışıyla bir çevre de oluşuyor. Bu varoşlarda her geçen gün Paris’in merkezinde yaşamaya gücü yetmeyecek olan fakir insanlar yaşıyor. Büyük fark bu işte. Bu çok büyük bir fark. Paris’in etrafında gümrük engelleri var. Paris’e veya herhangi bir Fransız şehrine bir şey getirdiğinde onun vergisini ödemek zorundasınız. Altılı bira paketi; vergisini ödüyorsunuz. Şehir duvarlarının dışında daha fazla yer var; buralarda fabrikalar kurabilirsiniz. Su kanallarına ve demiryollarına daha yakınsınız onun için buralara fabrikalar inşa edebilirsiniz. Şehir merkezi istenmeyen endüstrileri donduruyor; kirli endüstriler—sabun, kimyasal ve benzeri—bunlar dışarıya.

Paris’te sanayileşmenin sona ermesi gibi bir durum yok. Hâlâ bir giyim sektörü var. Ama kirli sanayiler, büyük endüstriler dışarıda kalıyor. İş gücü de buralarda yaşıyor. Bu durum, çok geniş bir alanın olduğu, büyük merkezi alanlara taşınan ve oralarda kalan insanların bulunduğu Philadelphia veya Detroit’ten ne kadar farklı? Hiç şüphesiz, Amerika’da, New Orleans’ın çok küçük bir kısmı gibi yerler de var. San Francisco var. Beacon Hill var. Manhattan var. Bir sürü varlıklı insanın kent merkezinde yaşadığı yerler de var. Ama Amerikan deneyimi açısından gerçekten daha yaygın olan Detroit gibi yerler.

Bir sonraki lütfen. Ben henüz bir çocukken, sizden daha gençken hatırladığım, 1967’de Yankee ve Tiger takımlarının üstüste yaptığı iki karşılaşmaya gitmiştim. Whit üçüncü kalede oynuyor. Dışarı çıktığımızda, Detroit şehri isyanlar yüzünden ateşler içindeydi. Hâlâ her şeyi yakıyorlar. Enteresan şeylerden bir tanesi, Michigan’daki Grosse Pointe denen yer, çok gösterişli bir yerdi. Burada Grosse Pointe’den bir sürü öğrencimiz var. Michigan’daki Grosse Pointe’yi aşılamıyorum; ama belediye meclisi buraya gidebilmek için bir yol bulmaya çalıştı; çünkü bir haritanız yoksa veya buraya gitmeyi gerçekten bilmiyorsanız Detroit’in merkezinden Grosse Pointe’ye gitmek çok zordu; bunun amacı “onları” yani merkezdeki fakir

insanları buraya gitmekten alıkoymak, kent dışındaki bu yerleşkelerden uzak tutmaktı. Grosse Pointe'nin ahalisi avcı tüfekleriyle falan silahlandılar, aynı kamu görevlilerinin Londra'nın merkezinde 1848 yılında yaptıkları gibi. Mekânsal karşılaştırma gerçekten inanılmaz [faydalı] bir şey.

Bir sonraki. İşte bu. Bunlar merkezdeki bir sürü insan. Buradaki tema fazla kalabalık. Bu da Masumlar Pazarı (Market of the Innocents), böyle deniyor. Les Halles meydanının aşağısında. Bir sürü insan. Sonra, Haussman'ın yaptığı ve sonra yıkılacak olan büyük Pazar yeri. Ortada bir sürü insan. Bu bir tema. Bir sonraki lütfen. 1860'da Pirouette Sokağı. Bunlar gerçekten eski ortaçağ binaları. Bu yeniden inşa sürecinde pek çoğu yıkılıp yok edildi. Sonraki lütfen. *Voilà*, bu çok güzel. Bu sonra yok olacak olan sokaklardan bir tanesi. “Ne cehennemden bahsediyor bu adam? Bütün bu insanlar nerede?” diye sorabilirsiniz. Eğer gözleriniz iyiye, burada sadece birkaç kişi olduğunu görebilirsiniz, bu uzun ışıklandırmadan kaynaklanıyor, aslında orada ayakta bazı insanlar var. Bu yok edilmeye mahkum edilmiş aynı Transonain Sokağı gibi. Orada gerçekleşen katliamın toplumsal hatırasında onun da bir yeri var.

Bu merkezdeki şey nedir? Bu kanalizasyonun aktığı aşağıdaki kanallardan bir tanesi. Paris'te biraz kanalizasyon vardı ama çok sağlıksızdı. Bu yerlerde, burası tam Panthéon'ın yanında, bu bir parça ortanın solunda, Paris'in doğu kısmı. Halk, 1832'de kolera yüzünden mahvoluyor; 1849'da, 1880'lerde, 1884'de de öyle. Fakirlerin ölümünden önceki esas eşitsizlik. Bu sokak—bu aslında büyük bir fotoğraf. Bu fotoğraf, Charles Marville isminde birisi tarafından çekilmiş; bu adam dolaşp, kaybolacak olan mahallelerin fotoğraflarını çekmiş. İsimlerle ilgili endişe etmeyin. Sokaklarla ilgili de endişelenmeyin. Sadece bir noktayı vurgulamak istiyorum. Herkes bu sokaklarda yaşamıyordu. İkinci İmparatorlukta yani 1852-1870 yılları arasında, III. Napolyon döneminde, halk gününü gün etti. Zola'nın romanlarının çoğu bununla ilgili olarak hayranlık verici. Kendisi Louis Napolyon'dan hiç de haz etmezdi.

Bu büyük bir otelde büyükçe bir ziyafette eğlenen insanlar. Halihazırda şarap kadehlerini görebilirsiniz. Yemeğe uygun şarap kadehlerini koymaya başlıyorlar. Bu on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan bir şey; yani peynirin kırmızı şarapla gittiği fikri. Keçi peyniriyle beyaz şarabın içilmesi. Veya balık ve beyaz etle birlikte beyaz şarabın içilmesi—bu büyük ziyafetlerin biri diğerini izliyor. Bunu ayıplamam çok zor—bunlardan birkaç bin tanesinde kendim de bulunmuş biri olarak. Her neyse; işte yine. Gösterişli insanlar.

Bir sonraki lütfen. Bu 1830'daki devrim. Burjuva şahıs buraya uymuyor. Zaten hiçbir zaman böyle yerlere gitmezdi. Marianne—bu ölümün gayet romantik bir görüntüsü. Bunlar da yaramaz çocuklar—1830'da kutsal kavgasını veriyor. Bu Delacroix'nın meşhur Halka Önderlik Eden Özgürlük tablosu. Bu muhteşem bir tablo. Bu insanlar sanki rol yapıyorlarmış gibi duruyorlar. Sanki “Hah, şimdi öldüm” diyor gibiler. Birkaç dakika sonra tekrar ayağa kalkacaklar. Bu çok romantik. Bir sonraki lütfen.

Bunu Meissonier'le karşılaştırın. Bu değeri fazla bilinmemiş bir tablo. Yine, isim önemli değil. Onun için bir şey ifade ediyordu; sanat insanlarına öyle; bunun adı Barikat. Bu sadece on sekiz yıl sonra. Yıl 1848. Bu gerçek ölüm. Bunlar sıradan insanlar. Tekrar gri-yeşil, mide bulandırıcı geçitlere bakın. Bu bakış, Paris'in göbeğinde onurlu bir amaç uğruna ölen insanlara şefkatli bir bakış. Louis Napoleon, III. Napolyon, tekrar bir devrim istemiyordu. Bu

devrimlerin bir çoğunda barikatlar olduğu için, barikatlar 1572’de veya o civarlarda Paris’te barikatlar gününde ilk defa başladı; yani bizim dersin kapsadığı dönemden önce. Diyor ki: “Caddeleri öyle geniş inşa edelim ki, onlar üzerinde barikatlar kurmak mümkün olmasın.” 1944’de ve 1968’de barikatlar pek çok kez yine 1789, 1848 ve 1871’de devrim barikatlarıyla aynı yerlerindeydi.

Bu adamlar, bu Napolyon, kalemlili olan adam. Bu Haussmann, Paris’te doğdu ama Alsacılı ailesi vardı. Kendisi ortada. Louis Napoleon bir harita açıyor ve “Bu tıka basa dolan şehir boyunca büyük caddeler inşa edin” diyor. “Tıka basa dolmak” kelimesini üçüncü kez kullandım. Bunu üç sebeple söylüyor. Bir, iki, üç. Birincisi, Paris’e daha fazla hava gelmesini sağlamak için, altlarında kanalizasyon olan daha fazla cadde. İkinci olarak, sermayenin akışını artırmak için bunu yapıyor. Bu caddelerde büyük mağazaların kurulması tesadüfi bir şey değil. Bunların bazıları hâlâ aynı yerlerinde duruyor. Bu mağazalara yakın olmayan dükkan sahipleri silip süpürülüyor. Bunlar gerçekten çok öfkeliydi. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında çok aşırı sağcı kanat için oy veriyorlar. Bu büyük mağazalara yakın olanların işleri iyi. Üçüncü olarak, Haussmann’ın hatıralarında bunu söylüyor, Louis Napoleon bunların inşa edilmesini istiyor böylece barikatların kurulması mümkün olmasın. Bu geniş caddeleri geleneksel devrimci bölgeler boyunca veya etrafında inşa ediyorlar. Bunun sonucu olarak bir çok insan bavulunu topluyor ve oraları terk ediyor.

Sonraki. Bundan sonrakileri biraz hızlı geçeceğiz. Bu da 1855 yılında Paris. Belleville orada yukarıda, veya La Vilette, veya Montmartre orada, buranın 1871’den sonra yalınmış Sacré-Coeur adında berbat bir kilisesi var. 1860’larda buraları şehre banliyö olarak eklendi. İçerideki varoşları da Paris’e eklenmiş oldu. Bu duvar bugün Paris’in sınırı. Hâlâ Vaugirard ve Grenelle gibi yerlerde çiftçilik yapan insanlar var. Bunlar hep sona erecek. 1870’lere gelindiğinde bütün bunlar insanlarla birlikte toplanıp gidiyor. Bir tepe üstünde kurulu olan Belleville’de yaşayan insanlar, bir çoğu yüksek kiralar yüzünden merkezdeki mahallelerden çıkıp gitmek zorunda kalan insanlardı. Bunlar daha sonra, merkezin gözüyle, tehlikeli bir şekilde kentin kenarlarına tünemişlerdi.

İşe bakın ki, orta sınıflar artan bir şekilde daha batıya doğru taşındıkça, sıradan insanlarla bağlantılarını yitirdiler. [Onlarla ilgili] okudukları şeylerin büyük bir kısmı ona buna dayanıyor—gerçekten oradaki bu insanları görmüyorlar. Belki tepeden aşağı doğru yürüyorlardır; onların evlerinde hizmetçilik yapmaya gitmek için atların sürdüğü arabalara (omnibuses) binecek paraları yok. Bu mekânsal konular çok enteresan. Bunları başka şehirlerde de görüyorsunuz. Burada, haritayı alıyorlar ve “haydi geniş caddeler inşa edelim” diyorlar. Öyle kuzey-güney falan olmadığını öğrenmek için Paris hakkında hiçbir şey bilmeleri gerekmiyor; kuzey yukarıda, güneyde aşağıda bana doğru; işlek cadde, Saint Michel Caddesi’ni, Strasbourg Caddesi’ni, kuzeydeki istasyonla doğudaki istasyona giden tam sola doğru Saint-Denis Caddesi’ni inşa ediyorlar. *Étoile*, şurada yukarıda; bu geniş caddeler bir yıldız havası yaratıyor. *Étoile* yıldız demek. Zafer Taki’nin çevresinde bir yıldız gibi duruyor; size birkaç dakika içinde göstereceğim büyük devasa geçit, doğu-batı geçisini sağlıyor. Başka geçişler de var.

Bir sürü bina yapıyorlar. Bütün bir tepeyi dümdüz ediyorlar. Burası şimdi Trocadéro Sarayı'nın bulunduğu yer; bir sürü iş bir yağın insanı istihdam ediyorlar, inşaat işçileri bu durumdan memnun. 1855'de, bir bakalım—Bu dünya fuarlarından birinde Makineler Galerisi boyunca yürüyorsunuz. Victoria 1851 yılında bir tane yaptığı için, Louis Napolyon da bir tane yapmak zorunda. İki tane yapıyor. Bir tane 1855 yılında, diğeri de 1866 veya 1867 yılında düzenleniyor. Şu anda burada geziniyorsunuz. Tablolara bakabilirsiniz. Hepsinden önemlisi, makinelere göz atabilirsiniz. Satın alabileceğiniz şeylere bakabilirsiniz. Bu sergilerin temel amacı bu zaten. Paris podyuma çıkıyor. Büyük mağazanın amacı bu zaten. Bir mağazanın içinde gezinebilirsiniz ve çok ucuzdan çok pahalıya 49 çeşit şal satın alabilirsiniz. Aynı ilke.

Bu geniş caddeler, dostum Philip Nord ve başkalarının iddia ettiği gibi esasen bu büyük mağazaların bir uzantısı sayılırlar. Bunlar daha sonra *Belle Epoque* yani *Güzel Dönem* denen dönemin bir çeşit podyum alanı gibi sayılırlar. Parası olmayan insanlar için pek de *belle* yani güzel olmasa gerek; çünkü bunlar ekonomik olarak zor zamanlardı. Bu büyük mağazalar hâlâ ayakta duruyor. *BHV*, *Bazaar de l'Hotel de Ville* hâlâ Paris'te ayaktalar. Bon Marché. Bon Marché üzerine Michael Miller tarafında yazılmış harika bir kitap var. O da hâlâ orada duruyor. Zola bunlara “modernliğin katedralleri” demişti. Halihazırda 1850'lerde Noel zamanı Noel şarkıları söyleyen şarkıcı grupları vardı. Halk geliyordu. Bir şey almak için paraları yoktu; sadece gösterinin parçası olmak için.

Paris kendi başına büyük bir gösteri haline gelmişti. Büyük caddeler bunun bir parçasıydı. Bunlar çok güzel baskılar değil ama [adam] o kadar önemliydi ki soyadı bir fiil oldu; yani bir şeyi *haussmann*-lamak, onu yerle bir etmek anlamına geldi. Belki bir şeyi *Merriman*-lamak da güzel bir şişe Côtés du Rhône'u içmek anlamına gelir. Kim bilir belki bir gün bu gerçek olur. İsmim Fransızca bir fiil haline gelir. Şaka yapıyorum. Ama her neyse, *haussmannlamak*, bir şeyi boldozerle dümdüz etmek demek. Mesela bir mahallenin *haussmannlanması* gibi. Burada insanlar evlerinden zorla atıldıktan sonra, 10 Dolar'a eşit bir miktar para alıyorlar. Köpekleri var. Orada sahip oldukları her şey yanlarında. Yatağa bakın. Yatak herhalde rehin dükkanına götüreceğin en son şey. İşte yatak burada. Ayrılıyorlar.

Bir sonraki lütfen. Buna da Haussmann II deniyor. Burada Haussmannvari bir manzara var. O zamanlar çok da süslü püslü balkon korkulukları olmayan büyük caddeler. Esas süslü olanlar Üçüncü Cumhuriyet zamanında geliyor. Bu gerçekten St. Augustine. Korkunç bir kilise. Bazı insanlar gerçekten onu beğeniyor. Sevgili dostum Bob Herbert, kötü olmadığını düşünüyor; kendisi sanat tarihçisi. Bu da bir mahallenin geçişinin haussmannlaşması; hikayenin 2. Kısmı. Bir sonraki lütfen. Binaları yapan insanlar var. Bu da bugün hâlâ ayakta olan Tour Saint-Jacques. Bunların bir çoğu ya Fransa'nın orta kısımlarından gelen yaşları küçük gençler ya da inşaat işçileri.

Burada diyebilirsiniz ki: “Nokta 1'den yani aşağıda Seine Nehri'nin kıyısındaki genişletilmiş Rivoli Sokağı'ndan nasıl gideceğiz? İnşa ettikleri yeni opera binasına nasıl gideceğiz?” Önce arkadaşlarına biraz para kazanmalarını sağlayacak, ne satıp ne almaları gerektiğini bilmelerini sağlayacak tüyolar vereceksin. Sonra bir cetvel alacaksın. Bir mimarlık dehası olmana gerek yok. Düz bir çizgi çizeceksin. “Düz çizgi emperyalizmi” derken bunu kastediyorum.

Bir sonraki lütfen. Opera binasına gidiyorsunuz. Orada, yükselen Garnier'in opera binasını görebiliyorsunuz. Dumanın içinden, yıkım bulutlarının arasından yükseliyor. Biraz kendimi kaptırdım. Bir sonraki lütfen. Burada yapımı sürüyor. Burada. Şu anda baktığınız yer batı dünyasında en yoğun yankesicilik vakalarının olduğu nokta; çünkü tam yakınında bir American Express şubesi var. Bütün Amerikalıları orada görebilirsiniz. Büyük cüzdanları var. “American Express nerede acaba, bayım” diye soruyor. İşte tam burada. Hooop! Metro'nun en tepedeki basamağına daha ayaklarını basmadan cüzdanı gitmiş oluyor. Dolu cüzdan uçmuş. Her neyse, şu aşağıdaki Vendôme Meydanı. Bir sonraki lütfen. Burada 1900 yılındaki hâli. Burada yine emperyalizm düz bir çizgi halinde. İşte burada da—belki bu binayı oradan uçuracak bir şey yapacağım. Sonra buna belki bir daha geri geliriz. Her neyse, devam edelim.

Bu da Paris'in merkezindeki büyük kavşak. Burada—*Ile de Cité*'den karşıya geçiyorsunuz ve yukarı doğru çıkıyorsunuz. Burada da *Gare de l'Est*, yani doğu istasyonu. Burada doğruya doğru bakıyorsunuz. Burası *Tour Saint Jacques*. Bunu amacı, burayı aşağıya *Saint Antoine* ve *Foubourg Saint Antoine*'a doğru—devrimciler 1848'de, 1789, 1792 ve Fransız Devrimi'nin diğer anlarında ve 1830'da buradaydılar—genişletiyorlar. Onlar da aşağıda buradalar. Burası büyük kavşak noktası, *la grande croisée*.

İşte bu da *Gare de l'Est*. Bu istasyonu her gördüğümde, çok üzücü. 1914 yılında insanların gidip şampanya içtikleri ve “*À Berlin*” yani “*Berlin'e*” diye bağıştıkları yer burası. Aynı anda Berlin'de Hauptbahnhof'ta insanların “*Nacht Paris*” yani “*Paris'e*” diye bağırdukları gibi. Tabi ki hiçbirisi geri dönmüyor. Bir sürü Yahudi buralardan zorla göç ettirildi; *Galle du Nord*'dan *Drancy*'ye gönderilmişlerse veya doğrudan *Auschwitz*'e veya ölüm kamplarına gönderilmişlerse, bu istasyondan geçtiler. Bir sonraki. 1942-43 yıllarında Fransız polisi tarafından tutuklanıyor. Les Halles yani büyük Pazar yerini inşa ediyor. Bizim burada ders veren dostum Vincent Scully bu konuyla ilgili size daha iyi bilgi verirdi; ama ilk defa Paris'e gittiğim zamanı hatırlıyorum. Kaç yaşındaydım hatırlamıyorum. Şimdikinden çok çok daha genç olduğumu söyleyebilirim. Almanya'da otobüste birisiyle tanıştım. Bir kadın heykeltraş; evinde kalmam için beni davet etti. Her şey çok samimiydi falan. Her şey fazlasıyla yolundaydı. Geceyarısı beni bir yere götürdü; zengin insanların yemek yediği restoranların ve önlükleri hayvan kanıyla ve kırmızı şarapla kaplanmış kasapların bulunduğu bir yere. Gerçekten çok hoştu. Burayı daha sonra yıktılar. Onu yok ettikten sonra yerine bir dizi başarısız işyeri açıldı; özetle söylemek gerekirse pisi pisine bir anıtı yok ettiler.

Bunu anlatması için Vince Scully olsa iyi olurdu. İnsanlar kendilerini bu şeylere zincirliyorlar. Diyorlar ki: “En azından bir tanesini bırakamaz mısınız? Böylece insanlar buraların bir zamanlar neye benzediğini bilebilsinler. Bir tane de olsa bırakamaz mısınız?” Onlar da “Hayır, burada biraz para kazanmak lazım. Buraya hele bir girelim; bir süre sonra bütün buralarda McDonald's'lar olacak. Biraz para kazanacağız.” Diyorlar. Bütün o binaları yok ediyorlar ve geriye hiçbir şey kalmıyor. Bu aslında trajik bir durum. Bunları Haussmann yapmıştı. Haussmann'ı çok sevdiğimi söyleyemeyeceğim. İşte size tam bizim Paris'teki evin yakınında Temple Sokağı'nda bir Haussmann binası. İşte Üçüncü Cumhuriyet dönemine ait bir bina. Bunlar büyük caddelerin üstünde yaptığı binalar.

Sonraki lütfen. Biraz hızlanmam lazım. Eğer sanat tarihiyle biraz alakanız varsa—gerçek ismin gizlendiğini gösteren—Caillebotte’ın çok meşhur bir tablosunu bilirsiniz. Bu tablonun adı Yağmur Efeğiyle Paris. Tam burada iki büyük caddenin buluştuğu noktada. Gerçek orta sınıf insanlarını da burada görüyorsunuz. Şemsiyeleri var. Birbirleriyle iletişimleri yok. Birbirlerine hiç selam vermiyorlar; kent hayatının kalbinin parçası veya bunun gibi çok önemli bir şey olacak bu kavşağı geçiyorlar.

Sonraki lütfen. Bu büyük caddeleri görüyorsunuz. Bunlar zaten vardı; çünkü şehir duvarları bir zamanlar buradaydı. Burası Montmartre Bulvarı. Sonraki lütfen. Bu değil. Arada bir tane daha olması lazım. Her neyse, sorun yok. Benim hatam. Eğer kafa üstü havada uçuyor olsaydınız, buraya bakıyor olurdunuz. Burası Notre Dame. Yukarıda şu istikamette Les Halles var. Bu da Saint Sulpice kilisesi. Büyük dörtyol noktalarını görüyorsunuz; bunlar inşa edilmiş olan büyük caddeler. Bu da büyük eski kavşak noktası, Tour aint Jacques. Bütün bunların kuşbakışı bir görünümü. Tek dahil etmediğim şey Camille Pissarro’nun tam tabloyu yaptığı noktadan olan görüntü. Empresyonistler ışığa ve ilk bakışa falan merakları yüzünden resim yapıyorlar. Bu açıdan yapılmış bir sürü tablo var.

Renoir bu geniş caddelerden hoşlanmazdı. Bunların denetlenmeyi bekleyen asker kıtası gibi sıralandıklarını söylerdi. Bu belki de devlet gücünün merkezileşmesini temsil eden en uygun görüntü. Devlet gücünden bahsetmişken, 1871’de Paris Komünü’nde olan şey, bildiğiniz gibi Paris’teki sıradan halkın direnişidir. Bu yerlerin etrafına barikatlar kuruyorlar. Bir sonraki lütfen. Sonra da Versay’daki muvakkat hükümetin çok sayıda askeri, aynı caddeleri kullanarak—Rivoli Sokağı’nın uzantısı, St. Antoine Sokağı—gelip halkın üzerine ateş açıyor. 25,00 kişiyi vuruyorlar. 1871’de yirminci yüzyıla hoşgeldiniz; suçluysan kimin için öylesin. Bir savcı, “*À Paris tout le monde était coupable.*” Yani Paris’te herkes suçluymuş” diyor.

Sonraki lütfen. Bütün bu olayın mekânsal yanı çok önemli. Evet öyle. Bu da Madeleine. Çok büyük bir yıkım var. Bu da Manet’nin kadınları vurulurken resmettiği bir tablosu. Kadın kundakçılarının en zengin binaları yaktığına dair dedikodular üzerine yapılmış tablolar var. Les pétroleuses, yani kadın kundakçılar. Manet bir tane yapmış; Courbet de öyle. Bir sonraki lütfen. Son olarak bu da gerçek ölüm. Bunlar henüz vurulmuş küçük tabutlardaki sıradan insanlar; kim oldukları, yani fakir ve halkın Paris’inden oldukları için katledilen insanlar. Belleville gibi bölgeleri sistemli bir şekilde hedefliyorlardı çünkü buraları solla özdeşleşmiş yerlerdi.

Eğer sonraki birkaç tane görüntüyü biraz hızlı geçebilirsek, dersimizi bitirip gidebiliriz. Sonraki lütfen. Burada da eski kapıları olan büyük caddeler. Doğu-batı diyerek şunu kastediyorum. Paris’in kuzeybatı kısmında, insanlar nispeten daha iyi binalara taşınıyorlardı. Kuzeydoğuda, dışarıdan bakıldığında daha köy görüntüsü hakimdi; kavganın çamaşırları. Bunun 1900’dan sonra olduğunu biliyoruz; çünkü metroya bir atıf var. Metro 1900’e kadar açılmadı. Yani, bu galiba 1912; zaten orada. Kenar mahallelerdeki halk yataklarını rehinciye bırakmak üzere gelirken. Bunlar da sen dışarıdayken kapılar. Tekrar olacak ama, neden bütün fabrikalar dışarıda, bütün sıradan insanlar? Çünkü hayat orada daha ucuz. Onun için bugün hâlâ Paris’te ayakta olan bütün kafe alanları şimdi Montparnasse’in öte yanında; ama bunların tamamı bir zamanlar ucuz olduğu için dışarıdaydılar.

Üzücü, kısa ve ayyaş hayatının sonunda, Gervaise, L'Assommoir'da kenar mahallelere fahişelik yapmak üzere gider, bulvar üzerinde. Her geçen gün daha da fakirleşir. Zola, bütün olayın mekânsal yönlerinin o kadar bilincindeydi ki. Sınır noktasını geçince hayat böyle bir şeydi işte. Kırmızı kuşak ancak dışarıda mevcut. Her şeyin dışında. Viyana bununla ilgili klasik bir örnek. 1930'larda ordu, kent dışına kondurulmuş işçi sınıfı konutlarına karşı saldırıya geçiyor, onları topa tutuyor. Louis Phillipe'in bakanlarından birisi bir keresinde şöyle demiş: "Sires, kenar mahallelerde, Paris'in çevresinde kurulmasına izin verdiğin bu fabrikalar (usines) bir gün bizi boğacak kablo olacak." Bir zamanlar kentin dış mahallelerinde, bu sanayi bölgelerinde, insanlar kent pazarı için meyveler üretiyordu, ama şimdi fabrikalar var. İşte Komünist parti 1920'lerde ve 1930'larda, hatta sonra, buralarda çok başarılı oldu. Sosyal hizmetler verdiler. Halkın yanında yer aldılar. Bu insanlara *mal lotis* deniyordu yani yaşayacak uygun yeri olmayanlar.

İşte merkez-çevre karşıtlığıyla, merkeze ait olmama duygusuyla, merkeze ait olmamakla bunu kastediyordum. Aynı şeyi Amerika şehirlerinin içerilerinde yaşayanlar, zenginliğe ait olmayanlar için görüyoruz. Bu durum karşı bir toplumun, aidiyet duygusu yaratacak bir ait olmama duygusu gibi bir şeyin yaratılmasına katkıda bulunur. Kabul edilmiyorsak, biz de güçlü olabiliriz. Bunun mekânsal yanları korkunç derecede önemli. 2005'de varoşlardaki isyanlara bir bakın. Bununla ilgili konuşacak fazla vaktimiz yok ama bu fazlasıyla enteresan bir şey. Merkez tarafından marjinalleştirilmiş olan farklı insanlar, büyük miktarda Kuzey Afrikalılar, Batı Afrikalılar ve Karaiplerden insanlar. Aynı olay, merkez, çevre işin içinde.

Son olarak, sanırım biraz uzattım, eğer batıya doğru gidecek olursanız, bu da Monet'nin tablolarından biri. Angers'daki bir sürü tekneden bir tanesi. Zevk için batıya doğru gidilir, doğuya değil. Gittikçe uzağa gidiyorsun böylece orta sınıflar, özellikle Paris'in batı kesimindekiler, bayraklarını küstah bir şekilde Normandy, Deauville, Angoville ve oradaki bütün yerlere dikiyorlar. Empresyonistler, Parisin üst sınıflarını—Deauville'e gittiğinizde bütün o Paris bölgesinin 75 ve 78 plakalarını hâlâ görüyorsunuz—oralarda resmediyorlar. [Paris] hâlâ en gözde yer.

Paris'te ve diğer şehirlerde gelişen şeylerden bir tanesi de aylıklığın sosyal mekân (coğrafya) boyutu. Bu çok dikkat çekici bir şekilde, sadece burjuva yüzyılında değil, isyan yüzyılında değil hepsinden önemlisi insanların yaşam tarzlarının çok önemli biçimlerde dönüşüme uğradığı bir kentsel yüzyılda meydana geliyor. Çok teşekkürler. Ara sınavda başarılar. Haftaya görüşürüz. Çarşamba günü görüşürüz.